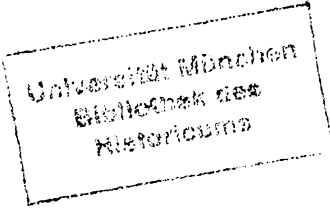

1992 YILI
ANADOLU MEDENİYETLERİ
MÜZESİ
KONFERANSLARI

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ
ANKARA 1993

ISBN 975 - 7523 - 10 - 0

**Bu Konferansları
Yayına Hazırlayanlar**

Seyhan KIVANÇ
Melih ARSLAN
Sena MUTLU
Şerife GÜL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
1992 YILI ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KONFERANSLARI	6
BOĞAZKÖY METİNLERİNİN IŞIĞI ALTINDA HİTİTLER DEVRİ ANADOLU' SUNDAN FİLOLOJİK ve ARKEOLOJİK VERİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERDEN ÖRNEKLER Prof. Dr. Ahmet ÜNAL - Münih Üniversitesi	11
A.B.D. MÜZELERİNDE TÜRKİYE MENŞEİLİ ESERLER ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR Doğu MERMERCİ - Arkeolog - Anadolu Med. Müzesi	32
YESEMEK KAZILARI ve ÖNEMİ İlhan TEMİZSOY - Arkeolog - Anadolu Med. Müzesi Müdürü	57
ANADOLU' DA KREMASYON - ÖLÜ YAKMA - GELENEĞİ Prof. Dr. Sevim BULUÇ - O.D.T.Ü.	83
DEMRE' DEKİ ÇALIŞMALARINDA ELE GEÇEN KÜÇÜK BULUNTULAR Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN - Hacettepe Üniversitesi	102
ROMA İMPARATORLUĞU' NUN DOĞU SINIRI ve SATALA Dr. Christ LIGHTFOOT - Bilkent Üniversitesi	118
PANAZTEPE NEKROPOLÜ Prof. Dr. Armağan ERKANAL - Hacettepe Üniversitesi	129
KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİNE AİT MÜZEMİZDE BULUNAN ÜNİK BİR SIKKE Tahsin SAATÇI - Arkeolog - Anadolu Med. Müzesi	141
ACEMHÖYÜK' DEN BİR GRUP GÜMÜŞ ESER Doç. Dr. Aliye ÖZTAN - D.T.C.F.	146
1993 YILI ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KONFERANSLARI	152

1992
ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ
KONFERANSLARI

TARİH	KONFERANŞCI	KONU
9 Ocak 1992	Prof. Dr. Ahmet ÜNAL	Boğazköy Metinlerinin Işığında Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler.
23 Ocak 1992 ?	Doğu MERMERCİ	A.B.D. Müzelerinde Türkiye Menşeli Eserler Üzerinde Araştırmalar.
13 Şubat 1992	İlhan TEMİZSOY	Yesemek Kazıları ve Önemi.
27 Şubat 1992	Alpay PASİNLİ	A.B.D.'de Müzeler ve Müzecilik.
5 Mart 1992	Prof. Dr. Sevim BULUÇ	Anadolu' da Ölü Yakma Gelenegi.
19 Mart 1992	Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN	Demre Çalışmalarında Ele Geçen Küçük Buluntular.
9 Nisan 1992	Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN	Knidos' ta Arkeolojik Araştırmalar.
23 Nisan 1992	Christ LIGHTFOOT	Satala ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırı.
7 Mayıs 1992	Dr. Sabahattin BAYRAM	Kültepe Tabletleri Üzerinde Yapılan Çalışmalardan Çıkarılan Bazı Orijinal Sonuçlar.

21 Mayıs 1992	Prof. Dr. Armağan ARKANAL	Panaztepe Nekropolü.
15 Ekim 1992	Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ	Kültepe ve Acemhöyük Zarf ve Bullalarında Kral Mühürlerinin Baskıları.
22 Ekim 1992	Prof. Dr. Muhibbe DARGA	Şarhöyük (Doralion) Kazıları ve Sonuçları.
5 Kasım 1992	Dr. Angela Minzoni DEROCHE	Ortadoğu Paleolitikü İçinde Güney Doğu Paleolitikü'nin ve Kautemerin Önemi.
26 Kasım 1992	Tahsin SAATÇİ	Anadolu Medeniyetleri Müzesi' nde Kanuni Sultan Süleyman Dönemine ait Ünik Bir Sikke.
10 Aralık 1992	Doç. Dr. Aliye ÖZTAN	Acemhöyük' den Bir Grup Gümüş Eser.
24 Aralık 1992	Güngör KARAUĞUZ	Hitit Kanunlarında Köle ve Hürlerin Hukuki Durumları.

1992 LECTURES AT THE MUSEUM OF ANATOLIAN CIVILIZATIONS

DATE	LECTURER	SUBJECT
9 th , January 1992	Prof. Dr. Ahmet ÜNAL	Relations between philological and archaeological data in the light of Boğazköy inscriptions.
23 th , January 1992	Doğu MERMERCİ	Researches on the objects of Turkish origin in the museums of U.S.A.
13 th , February 1992	İlhan TEMİZSOY	Yesemek excavations and their significance.
27 th , February 1992	Alpay PASİNLİ	Museums and museology in U.S.A.
5 th , March 1992	Prof. Dr. Sevim BULUÇ	The tradition of cremation in Anatolia.
19 th , March 1992	Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN	Small finds unearthed at Demre.
9 th , April 1992	Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN	Archaeological surveys at Knidos.
23 th , April 1992	Christ LIGHTFOOT	Satala and east border of the Eastern Roman Empire.
7 th , May 1992	Dr. Sabahattin BAYRAM	Some original results obtained from the surveys of Kültepe inscriptions.

21 th , May 1992	Prof. Dr. Armağan ARKANAL	Necropolis of Panaztepe.
15 th , October 1992	Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ	Impressions of imperial seals on envelopes and bullae from Kültepe and Acemhöyük.
22 nd , October 1992	Prof. Dr. Muhibbe DARGA	Şarhöyük "Doraleion" excavations and their results.
5 th , November 1992	Dr. Angela Minzoni DEROCHE	Importance of south-eastern palaeolithic and quaternary within middle-eastern palaeolithic.
26 th , November 1992	Tahsin SAATÇI	A unique coin in the Anatolian Civilizations Museum belonging to the age of Süleyman the Magnificent.
10 th , December 1992	Doç. Dr. Aliye ÖZTAN	Some Hittite objects in the Museum of Anatolian Civilizations by purchasing.
24 th , December 1992	Güngör KARAUĞUZ	Judicial status of slaves and freeman in Hittite laws.

**BOĞAZKÖY METİNLERİNİN IŞIĞI ALTINDA
HİTİTLER DEVRİ ANADOLU'SUNDA
FİLOLOJİK VE ARKEOLOJİK VERİLER
ARASINDAKİ İLİŞKİLERDEN ÖRNEKLER ***

Prof. Dr. Ahmet Ünal
Münih Üniversitesi

Sayın dinleyenlerim, ölü dillerde bazı araştırmacılar belirli şeyleri ararlar ve aradıkları şeylerin hemen hepsini de bulurlar, daha doğrusu bir çok durumlarda bulduklarına inanırlar; keza bu diller ölü olduklarından, çıkarılan yanlış sonuçlara itiraz etme olanakları yoktur. Bir çok durumlarda bu konular, araştırmacının zaten peşinen (**a priori**) bulmak istediği şeylerdir, yani bir oldu bitti söz konusudur. Tabiatıyla tüm bunlar, Hitit metinlerinde olay, kişi ve nesnelere özüne dönük, onları somut bir şekilde canlandırmaya yarayacak yeterli tasviri bilgilerin hemen hiç denecek kadar olmamasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, kimileri Hitit metinlerinde Helenleri, Amazonları, mavi gözlü sarışın Hindavrupalıları, Eti Türklerini veya Tevratındaki Tid'al'ı keşfettiklerini sanmışlardır.

Metinlerdeki canlılık, tasvir ve edebi gücün önemini yeterince vurulayabilmek için, Hitit edebiyatıyla ilgili olarak Biblical Archaeologist dergisinde 1989'da yayınlanan makaleme "ey yüce dağlar, huşu verici vadilerin saysız çocukları" Hititçe metin yerinin çevirisini vererek başlamıştım¹, çünkü bir araştırmacı olarak benim için böyle edebi değere sahip bir deyiş, bir ideal idi. Ne var ki, metinler her zaman böyle renkli ve edebi manzaralar sergilemiyor. Özellikle bugün burada konumuzu oluşturan ve metinlerle arkeolojik veriler

---

* Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde 9 Ocak 1992'de vermiş olduğum konferansın çok değiştirilmiş şeklidir. Bu metni yayına hazırladığım sıralarda Türkiye'de bulunduğumdan ve resimler yanımda olmadığından, bunları baskıya veremediğim için üzgünüm. Bana Ankara'da konuşma olanağı veren Müze Müdürü sayın İlhan Temizsoy'a bir kez daha teşekkürlerimi sunarım.

1 A. Ünal, A., *The Power of Narrative in Hittite Literature*, BA June/September (1989) 130-143.

arasındaki diyalog dediğimiz² hususta büyük kopukluklar ve eksiklikler vardır. Bunlar dikkat ve sabırla araştırılması gereken konulardır.

Bundan takriben 16 sene önce, Hitit başkenti Boğazköy'e en yakın üniversite olmasıyla övündüğüm Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışırken, doktora ve doçentlik tezleriyle ilgili zorunluluklara tabi olmamaksızın, Hitit metinlerinin tümünü, rahat bir şekilde okuyup, bir kez daha gözden geçirip taramıştım. Amaçlarımdan bir tanesi ve en başta geleni, Hitit dünyasında arkeolojik buluntular, olaylar ve doğal çevre ile filolojik veriler arasındaki ilişkilere açıklık getirmektir. Ankara ve Münih Üniversitelerinde Yunan ve Roma tarihi okumuş olduğumdan, konuya yaklaşımım çok iyimser ve hatta biraz da safdil idi: yani karşımıza çıkan her arkeolojik eser, için Yunan-Roma klasiklerindeki veya yazıtlardaki kadar net olmasa bile, metinlerden hermeneutik³ bazı açıklamalar bekliliyordum⁴.

Metin taramalarının sonunda bazı doğa olaylarından ve büyük doğal afetlerden metinlerde hemen hiç söz edilmemesine bir türlü bir anlam veremiyordum. Bunların başında deprem, yer kayması, su baskını, kar, kuraklık ve daha nice olay ve afet gelmekteydi. Sonuç maalesef hayal kırıcıydı, keza metinlerde ne Boğazköy'ü yılda en azından 5-6 ay etkisi altında tutan karın, ne de muntazam aralıklarla tüm yapıları altüst eden depremin karşılığını bulabilmişim⁵. Bir hitit kralının ve kraliçesinin sapık ve psikopatik sayılabilecek rüyalarını tüm ayrıntılarıyla kayıtlara geçirip veren Hitit metinleri, bu korkunç doğal olayları niçin susuyorlardı acaba? İlk planda, metinleri yazan insanlarla, tüm bu arkeolojik eserleri bize bırakmış olan insanlar iki ayrı dünyadan gelmişler

---

2 Marie-Henriette Gates, *Dialogues Between Ancient Near Eastern Texts and the Archaeological Record: Test Cases from Bronze Age Syria* BASOR 270 (1988) 63-91.

3 Yani alet edevat ile araç gereç ve diğer buluntuların işlevlerini belirleyici.

4 Bu metin taramasının sonucu olarak ortaya çıkan araştırmalarımdan bazıları şunlar olmuştur: *Naturkatastrophen in Anatolien im 2. Jahrtausend v. Chr.*, *Belleten* 163 (1977) 447-472 ve *Türkçesi*; *Untersuchungen zur Terminologie der hethitischen Kriegsführung I: "Verbrennen, in Brand stecken" als Kriegstechnik* *Or* 52 (1983) 164-180; *Studien über das hethitische Kriegswesen II: verba delendi harnink-ḫarganu- 'vernichten, zugrunde richten'* *SMEA* 24 Fs Meriggi (1984) 71-85; *Beiträge zum Fleischverbrauch in der hethitischen Küche: Philologische Anmerkungen zu einer Untersuchung von A. von den Driesch und J. Boessneck über die Tierknochenreste aus Boğazköy-Hattuša* *Or* 54 (1985) 419-438.

5 A. Ünal, *Naturkatastrophen in Anatolien im 2. Jahrtausend v. Chr.*, ve *Türkçesi*, *Belleten* 163 (1977) 447-472.

gibi gözük müştü bana. İnsan Yazılıkaya'yı misafirlerine gezdirirken, tanrı ve tanrıçaların elleri üzerinde tuttıkları isim kartuşları olmasa, onların adlarını dahi bilemeyecekti.

Bütün bunları yaparken unuttuğumuz bir nokta vardır ki, bu da Hititli kaptiplerin metinleri bizler için yazmadıklarıdır. Nasıl ki, tek tanrılı dinlerdeki dualar vasıtasıyla bir Yahova, İsa ve Allah'ın ikonografik yapılarını belirlemek mümkün değilse, Hitit metinleri yardımıyla Hitit dünyasının tüm yönlerini aydınlatmak da olanaksızdır. Aradan yıllar geçtikten sonra araştırmalarımın ağırlık merkezini büyü metinlerine kaydırduğımda gördüm ki, Hititler'in doğal gözlemleriyle ilgili bir çok noktalar bu metinlerde saklıdır. Doğaya dönük gözlemlerin pekçoğu olumlu veya olumsuz vasıflar olarak analogi büyülerinde kullanılmıştır: yani falan falan nasıl iyi veya kötüyse, falan falan da aynı şekilde iyi veya kötü olsun. Örnekler: nasıl ki üzüm omçasının aşağıda kökleri, yukarıda bıyıkları varsa; nasıl renkli çiçekler gelişir büyürlerse; arıç ağacı nasıl devamlı yeşil kalır, yapraklarını dökmezse; köpek dokuz uzvunu yalayarak nasıl tedavi ederse; taşlar nasıl ağır ve duygusuzsa; altın nasıl sağlam, ebedi ve karışiksızsa; sağır nasıl işitemez, kör göremez ve kötürüm yürüyemezse; insanoğlu nasıl ölümlü ise; arabanın arka tekerleği nasıl ön tekerleği yakalayamazsa, kaşık taşan çorbayı nasıl yatıştırırsa; nasıl ocakta yeşillik yetişmezse; nasıl ki kadın giysileri, etek ve kirman kadınlığın simgesiye; yer ve gök nasıl ebedi iseler ve birbirlerine değmezlerse; yağmur ve rüzgar taşları nasıl sürükleyip götüremezlerse; su ateşi nasıl söndürürse; ince tahıl taneleri öğütme taşından nasıl kurtulup kaçarsa vs.⁶ Görüldüğü gibi bu gözlemlerin arasında Sokrates ve daha sonraki çağların birçok gnostik algıları mevcuttur. Ne var ki, tek tek olay ve olguların metinler vasıtasıyla açıklanmasına gelindiğinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyor.

Burada Thera (Santorin Adası) volkan patlamasını ele alalım: II. Mursili yıllıklarında sözünü ettiği GIŞ kalmışana-'nın bu olaya işaret etmesi olanak dışıdır, keza arada uzun zaman farkı vardır. Bu volkan patlamasının jeolojik izleri Sart'ın 10 klm. güneyinde, Bozdağlar'daki Gölcük'te bulundu.

Metinlerle arkeolojik buluntular arasındaki ilişkileri araştırırken, konunun şu noktaları kapsamına özel itina gösterilmelidir:

---

6 *Detaylar ve diğer örnekler için bk. A. Ünal, The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions According to the Cuneiform Texts from Boğazköy-Hattuša BMECCJ 3 (1988) 52-85.*

- I. Arazi yapısı, topoğrafya, flora and fauna
- II. Mimari
- III. Mezarlıklar
- IV. Seramik
- V. Heykel, kabartma, figür ve eğer varsa resimler
- VI. Mobilya
- VII. Silahlar ve askeri alet ve gereçler
- VIII. Ziynet eşyaları
- IX. Alet edevat
- X. Taştan aletler
- XI. Kemik aletler
- XII. Metalurji
- XIII. Müzik aletleri
- XIV. Tarım alet ve gereçleri
- XV. Su kanalları, kanalizasyon tesisler, su kaynakları, pınar, çeşme ve havuzlar.
- XVI. Mezarlıklar.

Meselenin ne kadar dallı budaklı olduğunu göstermek için burada mimariyi ele alalım, Karşılaştırmalı bir araştırmanın şu konuları kapsamaması gerekir: saray, tapınak, konut mimarisi, depolar, dükkanlar, su kanalları, kanalizasyon teşkilatı, su havuzları, maden eritme fırınları, seramik fırınları, zahire ambarları, ocak ve mangallar, fırınlar, yollar, köprüler, kaldırımlar, duvarlar, sütunlar, sütun ka-ideleri, pencere, kapı, eşikler, sürgü ve kilitler, merdiven, kent kapıları, kent surları, kuleler, duvar resimleri⁷, tablet arşivi, sunak, mezarlık, ortostatlar,kerpiç, dübel delikleri, fincan taşları (cup stones), taş ocakları (Alaca

---

7 *Duvar resimlerinin Hitit kentlerinde var olduğunu, son yıllarda Boğazköy'de bulunan renkli sıva veya badana izleri göstermektedir, bk. P. Neve, Die Ausgrabungen in Boğazköy Hattuša 1982, AA (1983) 439.*

Höyük yakını ve Yesemek), mozaik⁸ vs.

Tabiatıyla tüm bunları tek bir kişinin tek başına yapması olanaksızdır. Ben bugünkü konferansında sadece bizzat kendi uğraştığım ve özellikle dikkatimi çeken konulardan bazı örnekler vermekle yetineceğim. Değineceğim konulardan bir çoğunu tek başına ele alıp açmak ve derinlemesine incelemek mümkündür.

I. Arazi yapısı, topoğrafya, flora and fauna ve doğaya dönük bilgiler :

Bu konuya, insanın bizzat içinde yaşadığı doğal çevre olarak coğrafya da dahildir. Ayrıca dağlar, vadiler ırmaklar, rüzgar, fırtına, yağmur, kar, deprem gibi doğal olaylar, bitkiler ve hayvanlar. Hitit falcılığı, büyükbaş hayvanların iç uzuvlarını bir veterinerden daha iyi gözetleyen falcı uzmanlar ve kuşların uçuşlarını bir ornitologtan daha iyi ve tüm detaylarıyla gözetleyen uzmanlar yaratmıştır. Ancak doğaya dönük gözlemler o kadar detaylı değildir.

Son yıllarda yapılan araştırmalar Hitit İmparatorluğunun yıkılma sebeplerinden birini de iklimin soğuması rutubet ve yağışın azalması sonucu tarımdaki verimsizlik olarak gösteriyor⁹. Halbuki, Anadolu gibi suni sulamanın bahçe tarımıyla kısıtlandığı ve bundan dolayı yağmur tarımına belini bağlamış bir ülkede, yağmur demek bereket demektir. Saltanatını koruyabilmek için olası entrikalara karşı en ince konuları bile kurallara bağlayan son Hitit kralı idi. Şuppiluliuma'nın metinleri arasında böyle bir kayda ratlamıyoruz. Ancak Mısır'dan gemilerle tahıl gönderildiğine dair kayıtlar var ki, bunun da kıtlık yıl-

---

8 Üçgen şeklindeki siyah, beyaz ve kahverengi taşların (bk. T. Özgüç, *Maşat II* s. 119) mozaik olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

9 J.L. Bintliff, *Climatic Change, Archaeology, and Quaternary Science in the Eastern and Mediterranean Region*, in: *Climatic Change in Late Prehistory*, ed. by A. Harding (1982); W. C. Brice, *The Desiccation of Anatolia*, in: *The environmental History of the Near and Middle East*, ed. by Brice London (1978) 141-147; S. Erinc, *Changes in the Physical Environment in Turkey since the End of the Last Glacial*, in: *The environmental History of the Near and Middle East*, ed. by Brice London (1978) 87-110; R oL Gorny, *Environment, Archaeology, and History in Hittite Anatolia* BA 52 (1989) 91;

larıyla ilgili olması gerekir¹⁰.

Metinlerde doğaya dönük gözlemler maaselef çok azdır. Bir metin yerinde karşımıza çıkan tanrılaştırılmış HUR.SAG.GE₆'yı¹¹ “Karadağ” olarak çevirmeye cesaret edemiyorum. Yüksek dağlar ve geçilmesi, çıkılması güç sarp yollar topos haline gelmiş deyimler arasındadır: “Timuḫala kenti dağların zirvesinde yer almaktadır. Yukarı giden yollar çok sarpdır ve çalı-çırpıyla kaplıdır. Savunma duvarları (ḫaštai-?) ile korunmuştur. (Dolayısıyla oraya) yaya gittim”¹².

Kar kelimesinin Hititçe karşılığı henüz bilinmemektedir¹³. Ölü gömme ayinlerini içeren şu pastoral metnin kırık yerinde karı tamamlamak istiyorum, çünkü içeriğe çok güzel uyuyor: “Kış gelip [ağaçlar] yapraklarını dökende, [yer-yüzü karlara] büründüğünde¹⁴, [buzlu sular] akmaya başladığında, pişmiş topraktan bir kaseye (bu buzlu sudan) akıttılar ve ölü ruhunun huzuruna götürerek, (onu) ekmek ve peynirle birlikte (kurban olarak) sunarlar”¹⁵.

Bana göre ada anlamına geldiği öne sürülen guršawar'ın bu anlama geldiğini kanıtlayan¹⁶ ipuçları çok zayıftır. Adaya, daha doğrusu yarımadaya, Hitit kralı II. Muṣili yıllıklarında “denizin ötesine uzanan (kara parçası)”¹⁷ diyor ki, bu da Büyük menderes (Milet) ile Küçük Menderes (Efes, Kuşadası) vadileri arasında kalan Samsun-Mykale dağı (şimdi Dilek Milli Parkı) ve onun uzantısı Sisam adasına tekabül etmektedir. Bu dağın hititçe adının Arinnanda olduğuna yıllarca önce işaret etmişim¹⁸.

10 H. Klengel, “Hungerjahre” in Hatti, AoF 1 1974 165-174; A. Ünal *Naturkatastrophen in Anatolian im 2. Jahrtausend v. Chr. Belleten* 163 (1977) 447-472.

11 KUB 57. 106 ii 19.

12 KUB 19.37 ii 4ff.

13 A. Ünal, *Naturkatastrophen in Anatolian im 2. Jahrtausend v. Chr., Belleten* 163 1977 447-472.

14 Metin buna “giyinmek” diyor.

15 KUB 30.19 + i 26udd.

16 F. Starke, *Die keilschrift-luwischen Wörter “Insel” und “Lampe” KZ* 95 1981 141-157.

17 KBo 3.4. ii 33udd., bk. A. Götze, *AM* (1933) 54ud.

18 A. Ünal, *Untersuchungen zur Terminologie der hethitischen Kriegsführung I: “Verbrennen, in Brand stecken” als Kriegstechnik” Or* 52 (1983) 168 altnot 27; *krş. ayrıc Ünal, Two People on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other?, in: Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millennium B.C., BMECCJ iv* (1991).

Çok az sayıda kalabları dışında hangi dağın, kent veya köyün nerelerde olduklarını bilemiyoruz.

Kazılarda bulunan, fakat işlev ve anlamı bilinmeyen bir sürü alet–edevat, mimari eserler var. Burada örnek olarak fincan taşlarını (cup stones = Schalensteine) gösteriyorum.

II. Mimari :

Kentlerin kuruluşlarıyla ilgili inşaat ritüellerinde ve bel madgalti enstrüksonunda önemli bilgiler var. Bu bilgiler, metinler ancak çok büyük bir dikkatle okunduğunda ortaya çıkıyor¹⁹. Bunlara burada yer veremeyeceğim.

A. Konutlar

Mimari öğeler: Gišiškiššana– “tavan kirişi”, Gišhupulli– “çit?”, Gišhuimpa “ahşap ev tabanı”, Giškurakki– (= GišDİM) “direk”, Gišsarhuli– “direk, sütun”, šuhha– “dam”, Gišmariyawanna– “?”, Gišmena– “?”, Gišaraša–/ Gišašara– “iç kapı?”, Giškattaluzzi– “eşik”, Gištarzu (kapının bir kısmı), Gišišparuzzi– “tavan döşeme sııkları”, huššelli– “kil ocağı”, wilan– “kil”, Gišinnaša– “çatı hatılı?”, šamana– “temel”, epurai– “inşaat alanını tesviye etmek”, šuhhaš warhui– “çalı çırpı ile kaplı çatı, dam”, purut– “kerpiç”, puruddai– “damı çorak toprağıyla örtmek”, GišPISÂN “su borusu, çörtlen”, Gišheyawatalla “yağmurluk, yağmur oluşu” GišİG “merdiven”, KÁ.GAL kapı, Gišluttai– “pencere”, Gišhanza–, arha hašhaš– “rendelemek”, Gišwawarkima– “kapı sövesi”, hattalu– “sürgü”, zakki– “kilit”, Gišgalamma– (kapının bir kısmı), GišÜR “çatı, tavan”²⁰.

---

19 Dikkatle okunup arkeolojik açıdan değerlendirilmesi yapılan metin türüne örnek olarak KUB 55. 28 + Bo 7740'ı verebiliriz, A. Ünal, “You Should Build for Eternity” *New Light on the Hittite Architects and their Work*, JCS 40 (1988) 97–106; *Hittite Architect and a Rope–Climbing Ritual*, *Belleten* 205 (1989) 1469–1503 ve Türkçesi: ve Türkçesi: “Ebediyete İntikal Edecek Şekilde İnşa Edeceksin!” – İple Tavana Tırmanan Hitit mimarının Cambazlıkları, 34. *Recontre Assyriologique Internationale*, İstanbul bildiriler kitabı, Ankara (1993).

20 Bu terimlerden bazıları N. Boysan–Dietrich tarafından doktora tezinde işlenmiştir: *Das hethitische Lehmhaus aus der Sicht der Keilschriftquellen*, TH 12 1987.

Mimari öge olarak ocak (Hititçe hašša-, GUNNI) Anadolu'nun soğuk iklimi nedeniyle metinlerde çok sık geçmekle birlikte arkeolojik olarak şekli henüz belli değil. Hitit metinlerine ve arkeolojik verilere göre ocak konusu bir doktora konusu olabilecek boyutlardadır.

Tuvaletler de arkeolojik olarak belirlenmiş değildir²¹.

B. Tapınaklar

Tapınakların inşaatıyla ilgili olarak inşaat ritüelleri var, örneğin KBo 4.1. Bu tapınaklardan pek çokları, özellikle taşrada bulunanlar muhakak ki ağaçtandı; bu onların ne kadar çabuk yapıлып yıkıldıklarını açıklar. Tapınaklarla ilgili terminoloji kısaca şöyle: Ékarimmi- veya É. DINGIR NN. “tapınak, tanrı evi”, ħıla- “iç avlu”, KÁ. GAL “kapı”, ħılammar “kapı yapısı”; kaškaštipaħılammar'a benziyor, ayrıca yan girişi (luštani-) de var. arkiu- da kapıyla ilişkili, “vestibül, antre, hol” gibi bir yer. ħalentuwa- ve tunnakeššar “naos”u var. bunlardan birisi adyton'la eşitlenecek. Tapınakların temel, kurban yeri, sunak, ocak, merdiven, kapı veya orta sütunun altına temel atarken konan bronz çiviler, demirden çekiç, gümüşten veya demirden çubuklar (walla-), 1 şekel ağırlığından bir arslan, gümüşten bir boyunduruğa koşulmuş ve kaideler üzerinde duran demirden bir çift boğa, altın, gümüş ve çeşitli kıymetli taşlardan yapılmış minyatür sunaklar, kıymetli taş, altın ve gümüşten ocak modelleri, gene altın, gümüş, demir, tunç ve kıymetli taşlardan merdiven modelleri, bakırdan bir tilki figürü, altın, gümüş, bronz ve demirden elma modelleri, kazılarda bir gün bulunur mu diye merak ediyorum. Boğazköy ve diğer Hitit kentlerindeki Hitit tapınaklarının bu yerlerini kazıp, bu inşaat adaklarından bazıları var mı diye aramakta yarar görüyorum.

Büyük mabedin güneyindeki geniş tesislerin É. GIŠ. KIN.TI olduğu tahmin ediliyor. Tapınakların çok kutsal odası (É. SA-na- = tunnakesar) veya açık havadaki huvasi-taşları hakkında Inandık'ta bulunan naiscos şeklindeki tasvirli

---

21 A. Ünal, *Ritual Purity Versus Physical Impurity in Hittite Public Health and Structures for Sanitation According to Cuneiform Texts and Archaeological Remains*, Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (1992) ve BMECCJ 8'de baskıda

kap bir fikir verebilir (Ankara Arkeoloji Müzesinde pencere bacasında sergide). Ayrıca 2 nolu tapınak avlusundaki kültik yapılar da mezar anıtı olmaktan ziyade dağ ve kırlardakilere benzeyen küçük şapeller olacaktır. İhuwaşı- taşları yanında kurban sunulan diğer mukkaddes taşlar da var ki, bunlardan bazıları Boğazköy- Hattuşa'yı ziyaret eden herkesin özel ilgisini çeken 1 nolu tapınaktaki ve yukarı şehirdeki tapınaklardan birindeki yeşil taşa tekabül edebilir. Bazı taşların kutsal olduğunu, sura- taşı ve başka bir taşın önüne gümüşten bir kapla 3 kez içki dökülmesi kanıtlamaktadır²² . Yukarda sözü edilen yeşil taşlara da bunlardan bazıları olacaktır.

C. Savunma mimarisi: Sadece bazı resimler göstermekle yetineceğim.

D. Resmi yapılar: Gene resimlerle yetineceğim.

E. Kentlerdeki tesisler:

Su kanalları, kanalizasyon, su göletleri, havuzlar, çömlekçi fırını, köprüler, yollar, zahire ambarları vs. gibi öğeleri sadece sayacağım ve önemli bulduğum bazılarına kısaca değineceğim.

Bel madgalti enstrüksiyonunda herhalde düz yerlerde ve su ağızlarında kurulan kent veya köylerle ilgili değerli kayıtlar vardır. Bir şehir kurulurken dik-kat edilmesi gereken noktaların şunlar olduğu belirtiliyor²³: “hutani-’nin ... .. kulaç olsun. Aşağıda şehrin eteğindeki su hendeği (HİRITUM) 6 kulaç genişlikte olsun. Öte tarafta ise genişliği (?) 4 kulaç olsun. O üstten su taşırmasın ve hendeğin üst kenarları taşla döşenmiş olsun”.

Boğazköy'deki, özellikle Büyükkale'deki bazı havuzların, kueluwana olduklarını bir makalemde gösterdim²⁴. Bu sular herhalde içme suyu olarak, it-

22 *ABoT 13 vi Iudd.*

23 *KUB 31. 86 + ii15udd.*

24 A. Ünal, *Ritual Purity Versus Physical Impurity in Hittite Public Health and Structurec for Sanitation According to Cuneiform Texts and Archaeological Remains, Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (1992) ve BMECCJ 8'de baskıda.*

faiyecilik ve saray, tapınak ve tanrı heykellerinin yıkanmasında kullanılıyordu.

Son kazılarda Boğazköy Güney Kale'de (Südburg) bulunan büyük boyutlu havuz, bir metinde geçen yapıyla ilgili olabilir: Bu metne göre²⁵ Kral Fırtına tanrısının huvaşı-taşına gelir, saray oğlanı ona mızrağı verir. Kral arabasına oturur. Kral yukarı havuza varınca, herhalde sol taraftaki giriş kapısından içeri girer²⁶.

2. Mezarlıklar: Bu ayrı bir konudur²⁷. Südburg'daki yapı gerçekten II. Şuppiluliuma'nın mezarı mı değil mi, henüz bilinmiyor.

3. Şehir kapıları²⁸:

Boğazköy'deki en azından 6 adet şehir kapılarından hemen hiç birisinin Hititçe adını bilemiyoruz. Bundan dolayı bu kapıları Boğazköy'ükülerin verdikleri modern adlarla anıyoruz, Kral Kapısı, Aslanlı Kapı, Yerkapı Batı Kapısı vs. gibi.

4. Boğazköy'ün kadastro dairesi denmeye layık bir yapı kompleksi, Nişantepe'nin hemen batı yamacında iki yıldan beri araştırılmakta olup burada kral ve yüksek dereceli memurlara ait mühür baskıları ihtiva eden 3000'den fazla bulla ve arazi bağış belgesi özel bir arşiv şeklinde saklanmaktaydı.

İnsan Yaşamı İçin Gerekli Alet-Edevat:

A. Ev Eşyaları (kesiciler, kap-kaçak, seramik):

Seramik üzerinde en çok durulması gereken konulardan birisidir. Me-

---

25 KUB 54.37 iii 3udd.

26 Metin yeri maalesef çok kıvrıktır.

27 A. Ünal, *Hititlerde Ölülere sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler – Einige Gedanken über das Totenopfer bei den Hethitern, Anadolu/Anatolia 19 1975 [1980] 165–183*; A. Lazzari–M. Marazzi, *Distribuzione degli insediamenti e delle necropoli in: M. Marazzi (ed.), L. Anatolia Hititita. Repertori Archeologici ed Epigrafici 1986 1–57*.

28 A. Ünal, *Zu neu entdeckten kuriosen Graffiti in der näheren Umgebung von Boğazköy-Hattuša, Festschrift Kurt Bittel (1983) 523–535*.

tinlerde en azından 100 adet kap çeşidi vardır ve arkeolojik buluntulardaki şekiller de bundan az değil. Birbirlerini eşitlemek kolay bir ödev değildir²⁹.

Boğa başı şeklindeki kapların metinlerde gerçekten zikri var: “Asa taşıyıcısı demircilerin önünden gider; demirciler gümüşten iki adet sığır başını taşırlar”³⁰. Bu sığır başlarının boynuzlu olduğu da belirtiliyor³¹. Burada boynuzlar süs olmak yanında kulp vazifesi de görüyor, boynuzlardan tutularak ocağın kenarına içki dökülüyor. Boğa boynu şeklindeki kapların da isimleri var (GÚ.AMAR).

Ritonların pek çoğu tanrı heykellerinin yerini tutuyor. Bir keresinde savaş tanrısı ZABABA, gümüşten yumruk şeklinde tasvir edilmiştir. Boston Museum of Fine Arts' ta kaçak olarak Türkiye'den götürülen eldiven şeklindeki ve bilek çevresi kabartmalı bronz riton bu tanrıyı simgeliyor olacaktır.

Henüz yayınlanmamış bir Boğazköy metni³² uzunca bir ritonlar listesi vermektedir. Bakın neler var: dört adet gümüş ve taştan ayağı üzerinde duran veya diz çökmüş durumda boğa ritonu; iki ön ayağı kalkık durumda. Gümüş ve taştan geyik ritonları, hem yatan, hem ayakta olanları var. Kartal ritonları; arslan şeklinde ve dikilen bir riton; kafası ve göğsü altın ve siyah demirden, birisi ise arslan ensesi şeklinde olup, altın ve lapislazuliden, başı taştan ve arslan şeklinde. Bu kapların kıymetli taşlarla kakmalı oldukları anlaşılıyor. Bazıları da, yeni Hurrice-Hititce iki dilli metinlerin gösterdiği gibi kıymetli madenlerle applike edilmiş. Kenarlarının³³ süttten yeni kesilmiş bir hayvanın (tittalitaima)³⁴ du-

---

29 S. Alp, *Die Libationsgefasse "Schnabelkanne" und "armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen*, *Belleten* 124 (1967) 531-549; H.G. Bachmann, *Düsenröhre und Geblasetöpfe: Keramikfunde aus Metallverarbeitungs-Werkstätten, in Boğazköy VI* (1984) 107ff.; R.M. Boehmer, *Die Reliefkeramik von Boğazköy* (1983); O. Carruba, *Rhyta in den hethitischen Texten*, *Kadmos* 6 (1967) 88-97; Y. Coşkun, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri* (1979); F. Fischer, *Die hethitische Keramik von Boğazköy*, *WVDOG* 75 (1963); G. Korbel, *Die späthethitische Keramik von Norşuntepe* (1985).

30 KUB 2.5 ii 33ff.

31 KUB 25.1 iv 22.

32 Bo 87/5, bk. H. Otten, *Tiergefäße im Kult der späten hethitischen Grobreichszeit*, *Fs T. Özgüç* (1989) 365-368.

33 Metin bunlara "dudaklar"ı diyor.

34 tittalitaima'nin süttten yeni kesilmiş hayvan anlamına gelmiş olması muhtemeldir.

dakları şeklinde olduğu söyleniyor. Panter ve arslan sfenksleriyle bezenmiş ritonları da var.

Gümüş riton: Kanımca sahte olan Schimmel koleksiyonundakine benzer altın ve gümüştan geyik şeklindeki kaplara metinlerde atıflar var. Bunların boynuzlu veya boynuzsuz oldukları bile belirtilmiştir³⁵. Bir başka metinle geyik şeklindeki bir ritonla LAMMA'ya, yani savaş Tanrısına içki sunuluyor³⁶. Kırkların LAMMA'sı ise bir metinde kuruta³⁷ giysili, sağ elinde altından bir yay, sol elinde ise altından bir kartal ve tavşan tutan bir erkek heykeli olarak tanımlanıyor. Üzeri altından meyve motifleriyle bezeli altından bir kılıcı var; dört ayağı üzerinde dikilen bir geyik üzerinde duruyor. Bu tarif Yeniköy steatit kabartmasına³⁸ ve Schimmel ritonuna gerçekten tıpa tıpa uyuyor.

Gene başka bir metinde sözü edilen uzun boyunlu kabin (DUG.GÚ. GÍD.DA)³⁹ hangi arkeolojik kap tipine tekabül ettiğini bilmiyorum.

Ayak şeklinde kap da var⁴⁰, yatak odasını tütsülemekte kullanıyor. Bunların arkeolojik karşılıkları gerek seramik olarak, gerekse kaya kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır.

Terazi ve ağırlıkları: metinlerde sözü edilen kartal şeklindeki ağırlıkların modelleri maalesef Anadolu'dan değil de, British Museum'daki Anadolu kökenli bir örnekten bilinmektedir⁴¹.

B. Tarımla ilgili yapılar ve araç ve gereçleri :

1. Tahıl anbarı: Biraz teferruatta kalacak ama, metinlerde, beklenmedik

---

35 KBo 10.23 + vi 13ff.

36 KBo 19.128 iv 48ff.

37 Anlamı bilinmiyor.

38 Resim ve tanım için bk. K. Bittel, *Die Hethiter* (1976) fig. 247; E. von der Osten-Sacken, *Der kleinasiatische Gott der Wildflur IM 38 1988* [1989] 63–81.

39 KUB 60.35: 6.

40 KBo 2.4 iv 24.

41 J. Siegelová, *Ein Adlergewicht in den Sammlungen des Britischen Museums, Fs. Otten* (1988) 317–326.

bir şekilde toprak altındaki zahire kuyularının yapısı hakkında da bilgiler var⁴²: Metinler bu depoların kuyu gibi kazıldığını, derin olduklarını ve dolayısıyla merdivenle inildiğini ve herhalde bereketi simgelediği ve ayrıca yer altı dünyasıyla⁴³ ilişkili olduğu için buralara kurban sunulduğunu belirtiyor. Bunların üstü herhalde günümüz Türkiye'sinde olduğu gibi toprak ve samanla örtülüyordu veya Boğazköy örneğinde gördüğümüz gibi üzerinde ahşap bir yapı vardı. Diğer depolar Maşat ve Alaca Höyük'ten biliniyor.

2. Arabalar ve araba modelleri:

Arabalar ve araba modelleri⁴⁴ gerek kabartmalardan ve gerekse Boğazköy'den, Sotheby koleksiyonundan ve diğer kollaksiyonlardan iyi biliniyor. Acemhöyük menşeli el arabasına benzeyen bir buluntu da harap bir halde Ankara Arkeoloji müzesinin deposunda duruyor. Metinlerde bu modellerle ilgili kayıtlar var: 1) birisi krala, diğeri de kraliçeye ait bir çift araba mevcut. Bunlara ağaçtan atlar koşulmuş; üstlerinde gene ağaçtan insan figürleri ayakta duruyor⁴⁵. Başka bir çift yük arabası var. Bunlara ise ağaçtan öküzler koşulu; üstünde ağaçtan insan figürleri dikiliyor. 2) Bir dini merasim sırasında gene bir arabadan söz ediliyor. Gümüşten panter, gümüşten kurt, altından arslan, gümüşten ve lapislazuliden sazlık domuzları, gümüşten ayı vs. den oluşan tüm hayvanlar ve kurban sahipleri kralın önünde resmi geçit yapıyorlar. Akrobatlar (ALAN. ZU₉) dans ediyor, el çırpıyor, müzik yapıyorlar. Arabaya koşulmuş olan öküzlerin boynuzları ve boyundurukları gümüşle kaplanmış olup, ayrıca hilal şeklinde gümüşten süsleri var. Birisi çıplak olan dansöz, arabanın arkasında duruyor⁴⁶. 3) zunnaağacından bir araba (GİS^SGIGIR) modeli (himma-) var. Buna kilden atlar koşulmuş. Üstünde kilden iki insan duruyor; arabanın altlığı veya

42 KUB 55.45, bk. A. Ünal, KUB 55'in tanıtımı, BiOr 44:484.

43 Hititlerin inancına göre yerdeki her çukur, oyuk ve delik, cin demon, kötülükler ve ikinci sınıf tanrıların yaşadığı yeraltı dünyasıyla bu dünya arasında bir köprü gibiydi. Bundan dolayı yeraltı tanrılarına sunulan kurban kanlarının, böyle derin çukurlara akıtılmasına özen gösterilmiştir ki, bu kan ta aşığılara, kötü ruhlara kadar ulaşabilsin. Böyle çukurlar elde mevcut olmadığı durumlarda, bunlar özel olarak kazılmışlardır, api- ve BUR3 gibi.

44 Metinler bu modellerle himma- diyor.

45 KBo 15.16 ii 1ff.

46 KBo 10.23 + iii 9ff.; krş. KBo 23.52 ii 9ff.

kasası (wera-)47 da kilden yapılmış; araba kasasının içine frit, lapislazuli, akik, babil taşı, altın ve gümüş serpiştirilmiş48.

C. Silahlar:

Bana yakın olduğundan burada sadece bir kılıç örneği vereceğim. 1991 yazında Boğazköy'de bulunan ve tarafımızdan yayınlanan49 Batı Anadolu kökenli kılıç çok güzel bir örnektir, çünkü üzerinde yazıtı var bu ve yazıt I. Tut-haliya'nın gerçekten tarihi bir şahsiyet olduğunu kanıtlıyor. Boğazköy kılıcına benzeyen, fakat onun yarısı kadar, yani 42 cm. uzunlukta başka bir kılıç veya mızrak ucu, 1992 sonbaharında Kastamonu arkeoloji müzesine intikal etmiştir50.

Müzik Aletleri, Eğlence, Dans, Av:

Müzik aletlerinden, metinlerde çok sık geçen ^{GIŠ}DINGIR.INANNA.GAL/TUR denilen çalgıyı ele alalım. İnandık vazosu üzerindeki betimlemelere göre lyr denilen bu müzik aletinin iki varyasyonu var, biri büyük, diğeri küçük, yani tıpkı metinlerde belirtildiği gibi (GAL “büyük” veya TUR “küçük”). Ayrıca bu enstrümanları taşıyan bir sürü insan var. Bir bayram tasviri metnindeki “ayinciler (hallyari-), akrobatlar, şakşakçı ve kita-rahibi lyr ile beraber ayağa kalkarlar, yürürler ve (alet eşliğinde müzik yapmak üzere) yerlerini alırlar”51 kaydı, bizim bu aleti İnandık vazosu üzerindeki lyrle eşitlememizi desteklemektedir.

47 ^{GIŠ}ura-/wera-'nın burada tabletten ziyade bu anlamda kullanılmış olması gerekmektedir.

48 IBoT 3.93 + i 7ff.

49 A. Ünal-A. Ertekin-I. Ediz, 1991'de Boğazköy-Hattuša'da Bulunan hitit Kılıcı ve üzerindeki Akadca Adak Yazıtı -- The Hittite Sword from Boğazköy-Hattuša, Found in 1991 and its Akkadian Inscription, Müze/Museum 4 (1990-1991 [1992] 46-49 (turkish) 50-52.

50 Bana bu eseri gösteren Kastamonu Müzesi Müdürü sayın Nureddin Çakır'a teşekkür ederim.

51 KBo 4.9 v 42/50: nu ^{LÚ.MEŠ}ha-li-ya-ri-e-eš ^{LÚ.MEŠ}ALAN. ZU₉ (43) ^{LÚ}palwa-tal-la-aš

^{LÚ}ki-i-ta-aš-ša (44) IT-TI ^{GIŠ}DINGIR. INANNA ^{HIA}-pát i-ya-an-ta-ri (45) nu-za pa-a-an-zi
A-ŠAR-ŠU-NU ap-pa-an-zi.

İnandık vazosunun başka bir özelliği de, buradaki altar veya sunak denilen, ağaç kütüğünden yapılmış piknik masalarını andıran nesnelere, tıpkı Alaca Höyük ortostatlarındakine aşırı benzerlik göstermesidir. Vazo üstündeki bu nesnelere, Hitit metinlerinde sık sık geçen ^{GIŠ}BANŠUR.AD.KID “sepet masa” ile aynı olduklarını, başka bir çalışmamda göstermiş bulunuyorum⁵². İnandık vazosu ve Alaca höyük ortostatları dışında bir Boğazköy ve Fıraktin kabartmalarıyla Yağrı stelinden de tanıdığımız bu masalardan bazıları sepet örmesi motifleriyle süslenmiş, bazıları ise sadedir, yani tıpkı metinlerde belirtildiği gibi.

Giysi, Kıyafet ve Takılar:

Kral ve kraliçenin kıyafetleri hem metinlerden, hem de tasviri sanat eserlerinden oldukça iyi biliniyor. Belirli merasimlerde folkloristik diyebileceğimiz giysilerle karşılaşıyoruz, renkli elbiseler gibi. Ayrıca bölge ve kentlere özgü kıyafetler de var. Çıplaklığın folklorde ve dini merasimlerde özel bir yeri var.

Heykel ve Kabartmalar:

Tanrı tasviri metinlerinde çeşitli maden, ağaç, taş ve kilden yapılmış çok sayıda tanrının heykel, kabartma ve diğer tasvirleri, oldukça detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir⁵³. Burada bu konu üzerinde durmayacağım. Konu dışı olmakla birlikte, ilginç olduğu için belirtmek isterim ki, metinlerde bazen heykelleri yapan yontu ustalarının adı geçiyor. Bu zatlardan birinin adı Piḫa'dır⁵⁴. Bu durum, sanatta bireyselciliğin ilk kez eski Yunan'da başladığı inancına sapanan filelenler için düşündürücü olur herhalde.

---

52 A. Ünal, *Studies in Ancient Anatolian Magical Practices: The Hitite Ritual of Hantitassu From the City of Hurma Against Troublesome Years*, TTK Ankara (1993) (baskıda).

53 W.C. Carter, *Hittite Cult-Inventories*, Ph. D. Chicago (1962); H.G. Güterbock, *Hethitische Götterdarstellungen und Götternamen*, *Bulleten* 26 (1943) 295vdd.; aynı yazar, *Hethitische Götterbilder und Kultobjekte*, *Fs Bittel* (1983) 203–217; L. Jakob-Rost, *Zu den hethitischen Bildbeschreibungen*, *MIO* 9 (1963) 175–239; R. Lebrun, *Quelques aspects du symbolisme dans le culte hittite in: Ries et al. (eds), Le symbolisme dans le culte des grandes religions* 1985 77–93.

54 *Kırk olmasına rağmen*, III. Ḫattušili devrine tarihlenmesi gereken dua metni KUB 31.69 öy.? 1'deki Piḫa'nın heykeltraş olarak geçtiğine inanıyorum.

Tarihi metinlerde arkeolojik buluntular ve metinlerle ilgili veriler:

III. Hattušili'nin kızını evlendirilmek üzere Mısır Firavunu II. Ramses'e bizzat kendi eliyle teslim etmesi olayı, Mısır'lı sanatkarlar tarafından bir kabartma halinde tasvir edilmiştir⁵⁵. II. Šuppiluliuma bir tarihi metinde babası IV. Tutḫaliya'ya ait ve kendisi tarafından yaptırılan bir heykel v&ya kabartmadan bahsediyor⁵⁶ ki, bu da ya Yekbas'ta büyük bir ayak şeklinde kaidesi bulunan ve Yazılıkaya B galerisindeki heykeli tasvir ediyor⁵⁷ veya Nişantaş'ta kaybolmuş olan bir heykel veya kabartmayı tasvir ediyor olacaktır⁵⁸. Metindeki bu kaydın, son yıllarda Güney kalede bulunan ve ilk tahminlere göre "Šuppiluliuma'nın mezarı" olarak nitelendirilen yapıya⁵⁹ atıfta bulunmuş olması da muhtemeldir. Yekbas ayağı veya Alaca Höyük'te 1964 yılında bulunan heykel gibi dev heykellerin varlığı bizi şaşırtmamalıdır, çünkü metinlerde gerçekten büyük heykellerin var olduğuna dair kayıtları var: "Ağaçtan büyük bir erkek heykeli"⁶⁰.

Dini merasimler sırasında icra edilen ayinlerden bazıları sanat eserlerine de yansımıştır. İnandık vazosu, Bitik vazosu, bence sahte olması muhtemel Schimmel gümüş ritonu, Alaca Höyük kabartmaları, Yazılıkaya böyle konularla ilgilidir; ama metinlerdeki verilerle tam ilişkiye geçirilemiyor, çünkü metinlerde tasvir edilen sahneleri tıpa tıp vermiyorlar, yani fotoğrafik veya kinematik değiller, serbest olarak verilmişler. Hatti kültür bölgesinde yer alan Hitit kentleri Bitik ve İnandık'ta bulunan vazolardaki sahnelerin Hattice ayinlerle ilgili olması

---

55 Krş. K. Bittel, *Bildliche Darstellungen Hattusili's III. Ägypten, Kanissuwar Fs. Guterbock (1986) 39-44.*

56 *KBo 12.38.*

57 *Bu kaide bugün Boğazkale Müzesinin açık hava bahçesinde görülebilir, bk. K. Bittel, Der Schwertgott in Yazılıkaya, Anatolia 21 (1987) 22vd.; P. Neve, Die Ausgrabungen in Boğazköy Hattusa 1982 AA (1983) Abb. 5.*

58 *R. Opfermann, War Yazılıkaya für die Hethiter ein "NA₄ hekur SAG.US"? (1987). 9.*

59 *P. Neve, Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1988 AA (1989) 271-332; aynı yazar, Boğazköy-Hattuša. New Results of the Excavations in the Upper City Anatolica 16 (1989-90) 7ff. Hiyeroglif yazıtı için bk. J. D. Hawkins, The Inscription from them Südburg of Boğazköy-Hattuša AA (1990) 305-314.*

60 *ALAM.GIŠ.GAL.LÚ, KBo 26.148: 2.*

muhtemeldir. Hatti kökenli tanrı Teteşhapi şerefine yapılan ayinler, buna en yakın adaydır. Bazen katiplerin de sanatkarlıkları tutmuştur; tabletlerin boş kalan yerlerini resimlerle betimlemişler⁶¹. Bu tanrının kültüyle ilgili olarak aşağıdaki örnekleri vermek istiyorum:

Alaca Höyük ortostatları üzerindeki meşhur cambazlar sahnesindeki hançer yutan insana ona eşlik eden diğer kişilere bakalım: Buradaki akrobatların ayrı bir etnik kökenden geldikleri, boylarının cüce olmasından, saç tıraşlarından, “patlıcan burun”lu olmalarından,, giysilerinden ve en önemlisi fiziki tiplerinden anlaşılıyor. Hançer yutan cambazla merdivene tırmanan cambazlardan biri, cüce olarak tasvir edilmişlerdir. Bunların yabancı kökenli olduklarını, bu eserleri ilk yayınlayan Makridi bile düşünmüştü: “Sur le bas-relief suivant (fig. 20–3 du plan), on voit trois figures dont deux de petite taille et vetues du chiton court peuvent etre prises pour des bateleurs (Perrot), a moins que l'artiste n'ait voulu simplement exprimer ainsi l'infériorité de leurs fonctions dans la cérémonie”⁶². Perrot ise onların savaş tutsakları olduklarını, bundan dolayı ortostat sanatçısının onları cüce göstermekle, onların aşağı bir sınıftan olduklarını vurgulamak istediğini öne sürmüştü⁶³. Ama özel bir becerileri, eğitimleri olmayan savaş tutsakları gibi sıradan insanlar böyle tehlikeli cambazlıkları nasıl becersinler? Bunlar yerli Anadolulu, Hattili olmalıydılar, ama cüce bir insan ırkını temsil edemezler, çünkü cüceler her ırkta vardır.

Son yıllarda yayınlanmış bir metinde bu hançer yutma sahnesinin metinlerdeki yerini buldum. Bu da, bu akrobatik sahnenin kaynağının kült olduğunu göstermektedir. Bu kültleri içeren söz konusu metin grubu, yukarıda kısaca değindiğimiz Teteşhapi denilen Hatti kökenli bir tanrı adına yapılan ayinlerle ilgilidir. Bu metin ve genelde hattı kökenli dini ayin metinleri, Hurri, Kizzuwatna, babil vs. kökenli bayramların aksine, çok neşeli geçiyor. Diğer ayinlerin can sıkıcı, melankolik, kasvetli, litürjik yapısına karşın, burada müzik,

---

61 A. Ünal, *Drawings, Graffiti and Squiggles on the Hittite Tablets – Art in Scribal Circles*, Fs Özgüç (1989) 505–513.

62 Th. Makridi, *MVAG 13* (1908) 14.

63 Bk. daha detaylı olarak A. Ünal, *Hittite Architect and a Rope-Climbing Ritual*, *Belleten 205* (1989) 1469–1503 ve Türçesi: “Ebediyete İntikal Edecek Şekilde İnşa Edeceksin!” – İple Tavana Tırmanan hitit Mimarının Cambazlıkları, 34. *Recontre Assyriologique Internationale*, İstanbul bildiriler kitabı, Ankara (1993).

dans, eğlence, akrobasi, çocuksu şakalar ve yaramazlıklar çok sayıda yer almaktadır. Bundan dolayı ben bu tanrıya “deus jucundi” adını vermişim.

Şimdi metindeki hançer yutma olayına ve kabartmadaki tasvire biraz yakından bakalım ve her ikisini de karşılaştıralım. Kabartmadaki kompozisyonu genel olarak ele aldığımızda şunu görüyoruz: kraliyet çifti, kurban ve adak malzemesi taşıyan kült personeli, birisi hançer yutan iki cambaz, merdivene tırmanan iki cambaz, merdivenin dayalı olduğu bir yapı, muhtemelen düz damlı çatı⁶⁴. Söz konusu hititçe metinde ise şu öğeler mevcut: kraliyet çifti, rahip, merhemli rahip, dahanga-insanları ve muhtemelen berber ve prenslerden oluşan kült personeli,, ağaçtan bir tepsi (zalwani-), iç odası zikredilen bir yapı, hançer yutan bir insan, asusa- (küpe?) ve bir merdiven. Ortostat ve Hititçe metni karşılaştırdığımız zaman, maalesef bu kırık metindeki sahneyi Alaca ortostatlarındaki kabartmalarla bir bütün olarak eşitlememek imkansızdır⁶⁵. Ama unutmayalım ki, ortostatlardaki bu tasvirler hiç bir zaman kinematik değildir.

Teteşhapi kültüyle ilgili başka bir metne göre “hançer/bıçak adam” a 6 adet hançer veriliyor ki, bunlardan üçü bronzdan. Hançer adam bunları yutuyor⁶⁶. Gene başka bir metinde de, hançerlerin alpuemar, yani eskin yüzlü olmadıkları vurgulanıyor ki⁶⁷, bunu ben, cambazın gösteri sırasında elini, burun ve dudaklarını yaralamaması için alınmış bir tedbir olarak görmek istiyorum. Aynı gruba dahil diğer bir metinde hançer adam saray oğlanları, hapi- (bir rahip) adamlarının başı, meni- adamı ve serhala- adamı ile birlikte sayılıyor⁶⁸. Bu adamların hepsi de iç avluda oturuyorlar. Bu iç belki de Alaca kabartmasında merdivenin dayalı olduğu, yani asıl dini merasimin icar edildiğini yerdire ki, burasının tapınağın iç avlusu (hila-) olması muhtemeldir. Ve nihayet başka bir metne göre merdiven tırmanan insanların akrobat (LÜALAN. ZU₉) olması muhtemeldir. Maalesef kırık olan bu metin yerinde benim yaptığım ta-

---

64 Merdivenin çatıya çıkmakta da kullanıldığını KBo 5.1 iv 13ff. kanıtıyor: *kuhha şara pai- ve katta uwa- “(Merdivenle) yukarı dama çıkar ve iner”.*

65 KUB 60.56 1ff.

66 KBo 32.106 ay.? 9ff.

67 KBo 32.114 öy.? 9.

68 KBo 19.163 i 9ff.

mamlamalara göre, cambaz merdiveni (Gišilaš) tırmanır ve çatıya çıkar (tiya-)69. Aynı metnin hemen devamında bir avlunun (hila-) zikredilmesi, avlunun tüm bu hançer yutma ve merdivende cambazlık gösterilerinin yapıldığı asıl yer olduğunu bir kez daha kanıtıyor.

Hançer nasıl yutulur. Bu Türkiye'de çobanların yaptığı gibi bıçağı dişlerle fırlatmakla mı, yoksa bazı Kafkasya (özellikle Çerkes) halk oyunlarından olduğu gibi midir, bilemiyoruz.

Hançer yutma ve diğer akrobatik sahnelerin Alaca Höyük dışında, özellikle Boğazköy'de işlenmemiş olması ve metinlerin sahnelerin hep Hattilerle ilgili olarak vermesi, bizi şu önemli sonuca götürüyor: Alaca Höyük ta Eski Tunç Çağı mezarlarından beri bildiğimiz o eski Hatti geleneklerini Hitit İmparatorluk devrinde de korumuştur. Hitit siyasi hakimiyetine rağmen hala bir Hatti kentidir. Ortostatlarda tasvir edilen sahneler de Hitit dinini değil, Hatti dinini, örf ve adetlerini, efsanelerini yansıtmaktadır. Burası aynı zamanda Hatti tanrısı Teteşhapi'nin kült merkezidir. Eğer Teteşhapi'nin kült merkezinin Hititçe adını bilseydik, burası Alaca Höyük'ün antik adından başkası olamazdı. İnsan tasvirleri ve av sahnelerinde gördüğümüz canlılığı ise, yerli Hattili yontu ustalarının becerilerine borçluyuz. Burada elbette yabancı etkiler söz konusudur; ama bu etkiler 35 kilometre uzaklıktaki başkent Boğazköy'den gelmemiş; geçen yaz Nişantaş yakınında bulunan Mısır tiplerine tıpkı benzeyen bir sfenksin gösterdiği gibi, Mısır'dan gelmiştir. Yani Alaca Höyük kent kapısı girişi, en az iki sıra halindeki ortostatları, kabartmaları ve dev sfenksleriyle, Boğazköy'deki Hitit hanedanının verdiği sipariş üzerine, Hattili ve Mısırlı taş yontu ustalarının yarattıkları ortak bir sanat eseridir; konusunu ise, Hatti dininden ve günlük yaşamından almaktadır.

Hitit metinlerinde Siyah Tanrıça (DINGIR.Ge₆) olarak geçen bu demonik kökenli tanrıçanın, aslında Babil metinlerinde sık sık karşılaştığımız, arslan başlı, kadın gövdeli, yeleleri omuzlarından sarkan, kanatlı ve ellerinde yılanlar tutan karışık varlık LAMAŠTU'larla aynı olduğunu bir çalışmamda göstermişim. Çocuklar arasında hastalık yaratmakla kötü üne sahip bu demonların çok sayıda

---

69 KBo 22. 194 sol. sütun 9f.

tasvirleri de mevcuttur⁷⁰.

Küçük buluntular arasında figürinler ve heykelcikler de önemli yer tutuyor. Bir metinde Arinna'nın Güneş tanrıçasının 8 adet heykelciğinden söz ediyor. Öyle anlaşılıyor ki, bu heykelciklerden herbirisi ölmüş olan bir kraliçeye ait. Bunlar halentuwa'ya, kraliçenin huzuruna götürülüyorlar. O kadar minyatürler ki, güneş kurslarıyla birlikte raptedilebiliyorlar veya gerdanlık gibi bir ipe dizilebiliyorlar. Sonra bir masanın üzerine konuyor, yıkanıp, yağlanıyorlar. Hayatta olan kraliçe bunlara kurban sunuyor. Burada akla hemen Alaca Höyük'te bulunan başının etrafı haleli heykelcik veya Kargamış kazılarında British Museum'a kaçırılan sırtları yüzük şeklinde halkalı altın figürinler geliyor.

Bu küçük antropomorf figürçükler bazen ağaçtan idi, kafaları ve gözleri kan kırmızısı boyanmış olup gene kana bulanmış veya kırmızı renkte, yukarı toplanmış, yani kısa elbiseler giyiyorlar.

Fırtına tanrısının yeryüzündeki mutlak naibi krallardan birisi, kendisini korku ve dehşet saçan bir despot olarak şu şekilde tasvir ettirmiş: Kalaydan bir heykelcik (ALAM), kafası demirden, gözleri kartalinki, dişleri arslaninki gibi⁷¹.

Hitit tanrıları arasında dağ üzerinde duran bir çok tanrılar var. Bunların en başında Fırtına tanrısı geliyor. İnsan şeklinde olup, altınla kaplı iki dağın üzerinde durduğu belirtiliyor. Sağ elinde bir nesne, sol elinde selamet sembolü⁷² tutuyor. Bu tasvir, Yazılıkaya'nın ana sahnesinde ve Ugarit mühründeki II. Muwatalli tasvirleriyle Firaktin'deki tasvire pek güzel uymaktadır. Dağ şeklinde ve gümüşle kaplı bir kaide üzerinde durmakta olan tanrı Kalli'nin kaidesinin gümüşlerinin aşınmış olduğu bildiriliyor⁷³. Bunu Yazılıkaya ve başka dağ tanrılarıyla karşılaştırmak gerekecektir. Bir başka heykelin gene aşınmış ve gözlerinin düşmüş olduğu belirtiliyor⁷⁴.

---

70 Bk. A. Ünal, *The Nature and Iconographic Traits of the Anatolian "Goddess of Darkness"*, Fs Nimet Özgüç, Ankara (1993).

71 KUB 29.1 ii 52ff.

72 Üçgen şeklinde SIG₅ hiyeroglif işareti.

73 KUB 5.7. öy. 10ff.

74 KUB 18.63 i 1ff.

Pratik düşünceli Hititler hemen herşeyin minyatür modelini yapmışlardır. Önemli ayinlerin yürütülmesi gereken kutsal bir dağ düşman işgali altında bulunduğunda, o dağın sembolik bir modeli yapılmış ve ayinler sembolik olarak bu modelin üzerinde yapılmıştır. Ayları ve yılları dahi modelleştirmişlerdir. Nezir eşyası olarak kentlerin de modeli yapılmıştır. Bunlar arasında Ankuwa, Puduhepa'nın adak metinlerinde sık sık geçmektedir⁷⁵. Hatta insan ruhu (ZI) dahi modelleştirilmiş ve heykelin göğsüne yerleştirilmiştir⁷⁶. Bunların pekçoğu majik malzeme olarak kullanıyordu. Bir çoklarının, özellikle maden, taş ve pişmiş topraktan yapılmış olanlarının, günümüze kadar kalmış olma şansı vardır: gümüş veya altından 2 şekel ağırlığında ev, altın ve gümüşten kapılar (ašari-), altın ve gümüşten tahtlar, masalar, dil ve kulak modelleri ve hepsinin üstüne de herhalde hiyerogliflerle isimleri yazılmış⁷⁷. Aslında obje, heykel ve heykelciklerin üzerine kral isimlerinin yazıldığını, KUB 38.8 ve 9'dan biliyoruz. KUB 39.57 i 4ff. K. Emre'nin yayınladığı Kültepe kurşun figürünleri gibi, göğüsleri, memeleri, dizleri, göz ve elleri kurşundan insan figürleri tasvir ediyor. KUB 39.7 ii7ff.'e göre 10 adet ağaçtan ördek modeli (lahhanzana-) gümüşle kaplanıyor. Kafaları ise altınla kaplanıyor. Aynı kuşların yünden ve hamurdan modelleri de var.

Sayın dinleyenlerim. Sonuç olarak şunu söyleyeceğim: hermeneutik açıdan filolojik ve arkeolojik veriler arasında çok yakın ve sıkı bir ilişki söz konusudur. Birini yaparken diğerini ihmal etmemek gerek. Bir el diğerini yıkar örneğinde olduğu gibi, arkeolog metinlerin verdiği bilgilerden, dilbilimcisi de arkeolojik verilerden yararlanmak zorundadır.

---

75 A. Ünal, A., *Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Hakkında*, *Belleten* 180 (1981) 433-455; aynı yazar *Nochmals zur Geschichte und Lage der hethitischen Stadt Ankuwa*, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 24 Fs Meriggi (1984) 87-107.

76 KUB 55.54 i 11udd., bk. A. Ünal, *KUB 55'in tanıtımı*, *BiOr* 44 (1987) 473-486.

77 *laman guls-*, KUB 43.49 ay.2 27udd.